

De pastoors van Gilze in de 13e eeuw

door

Dr. P. C. BOEREN

Tegen het einde van de 10e eeuw stichtte de bekende graaf Ansfried, die later bisschop van Utrecht zou worden, uit zijn eigen erfgoed de abdij Thorn, maakte een van zijn dochters daarvan abdis en droeg de nieuwe stichting op aan de heilige Lambertus, d.w.z. aan het bisdom Luik. Zijn vrouw, gravin Hereswit, bezat als eigen erfgoed de hof Gilze, *curtis Gilisa*. Toen zij daar ernstig ziek werd, vertrok zij haastig naar de abdij Thorn om haar leven bij haar dochter te eindigen. Zo wordt de stichting van de abdij Thorn verhaald door Thietmar van Merseburg, die in het jaar 1000 schreef.¹ Thietmar's verhaal is de enige contemporaine bron voor deze zaak, want de zogenaamde stichtingsoorkonde van Thorn met het jaartal 992 is onecht.² In deze oorkonde heet de abdij gesticht door Hilsondis, gravin van Strijen en gemalin van Ansfried. Afgezien van de titel *gravin van Strijen*, die een verzinsel van de vervalser is, kan de tegenspraak tussen de oorkonde en Thietmar niet fundamenteel genoemd worden.

Men kan geredelijk aannemen, dat Hereswit haar hof van Gilze aan Thorn heeft nagelaten. Daarna hoort men van Gilze niet meer tot omstreeks 1234, wanneer Hildegundis abdis van Thorn de hof van Gilze met de tiend van het domein, maar zonder de bijgoederen (*curiam de Gilse cum decima ejusdem ville, sine appendiciis*) voor een tijd van acht jaar bestemt voor de delging van de schulden der abdij.³ Van ca. 1000 tot ca. 1234 derhalve ligt de geschiedenis van Gilze als bezit van Thorn volkomen in het duister.

Met de kennis van de oudste geschiedenis der kerk van Gilze is het niet beter gesteld. Thietmar van Merseburg spreekt in 1000 nog niet van een kerk in Gilze. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat er in 1000 in Gilze nog geen kerk was, maar deze hoeft toen nog niet de rang van parochiekerk te hebben gehad. Het is trouwens opmerkelijk, dat ook in de valse

stichtingsoorkonde van 992, die volgens Habets op zijn laatst tegen 1219 zou zijn vervalst, nog niet van een kerk in Gilze sprake is. Van een kerk en parochie Gilze wordt pas voor de eerste maal duidelijk melding gemaakt in de oorkonde van 1235, waarbij de reeds genoemde abdis Hildegundis de inkomsten der kerk van Gilze met die van de kerk van Ubach over Worms (*duas ecclesias de Gilsen et Hubach*) toevoegde aan de gemeenschappelijke tafel van haar convent, omdat deze niet rijk voorzien was.⁴

De kerk bestond in 1234–1235 natuurlijk al lang en zij was ook al lang parochiekerk. Er is immers al meteen sprake van tiend en ook van *appendiciae* of bijkerken, die als dochters van de moederkerk van Gilze afhingen. En ook blijkt al gauw, dat de abdis van Thorn er de zielzorg liet uitoefenen door een pastoor, die de titel van *investitus* had. De titel *investitus* was in het bisdom Luik de typische titel van de *vicarius perpetuus* van een aan een kerkelijke instelling geïncorporeerde parochiekerk. De *investitus* was een ware pastoor, werd door de diocesane overheid aangesteld en was onafzetbaar. Hij behoorde priester te zijn, in persoon de zielzorg uit te oefenen en derhalve in zijn parochie te wonen (resideren). Aldus was zijn positie omschreven in conciliebesluiten van de tweede helft der 12e eeuw. De kerkelijke autoriteiten, vooral de pausen, maakten nogal eens uitzonderingen op het gemene recht in dit punt, zodat er in feite ook wel investiti te vinden waren, die afzetbaar waren en niet eens resideerden, ja niet eens priesters waren.⁵ Zoals nog zal blijken, hadden de *investiti* van Gilze tot 1265 niet altijd aan de vereisten voldaan. Het heeft er zelfs de schijn van, dat het gemene recht pas in 1265 op de *investiti* van Gilze streng begon te worden toegepast.

Van de *investitus* van Gilze is voor de eerste maal sprake in een oorkonde van 1261, maar in diezelfde oorkonde worden ook al *investiti* genoemd van de bijkerken of dochterkerken van Gilze, namelijk van Marters (Princenhage), Ginneken en Etten.⁶ Door reconstructie is vast te stellen, dat al vóór 1250 een Hendrik van Breda *investitus* van Gilze is geweest. Men mag dan ook veilig besluiten, dat de kerk van Gilze al aan de abdij geïncorporeerd was, als zij in 1235 voor de eerste maal wordt vermeld. Haar incorporatie aan de abdij Thorn kan in de tweede helft van de 12e eeuw hebben plaats gehad; daarvóór heeft de abdij niet meer

dan het patronaat bezeten als uitvloeisel van de grondheerlijkheid.

In totaal zijn uit de 13e eeuw vier *investiti* van Gilze bekend:

1. *Hendrik IV van Breda*, vóór 1250, waarover onder meer.
2. *Oysto van Thorn*, die in 1263 afstand deed (resigneerde), ter kruisvaart toog en ter compensatie van de afstand door de abdis van Thorn werd begiftigd met een levenslange lijfrente. Oysto leefde nog in 1288.⁷ Hij was een verwant zowel van abdis Hildegundis van Thorn als van de heer van Born en behoorde dus op een of andere wijze tot de linie Wassenberg van het Limburgse hertogshuis.⁸ Ook Willem, de investitus van Thorn in Geertruidenberg in 1282, was verwant aan de heer van Born.⁹
3. *N.N.*, opvolger van Oysto. In 1265 werd overeengekomen, dat hij en ieder die hem zou opvolgen onder ede moest beloven, dat hij in Gilze zou resideren en dat hij, zo hij bij zijne aanstelling nog niet priester was, zich binnen een jaar zou laten wijden.¹⁰
4. *Jacobus*, 1297–1303, ook bekend als stichter van het Bredase kapittel. Volgens Juten was hij identiek met de Jacobus, die in 1278 investitus van Princenhage was.¹¹

De eerste van dit viertal, Hendrik IV van Breda, zal ons hier wat langer bezig houden. Dat hij een tijd lang investitus van Gilze was, blijkt uit een oorkonde van 1299, waarin Raso II van Gaveren, heer van Breda, verklaart geen recht te hebben op het patronaat der kerk van Etten, hoewel wijlen Hendrik heer van Breda en investitus der kerk van Gilze verkregen had, dat de kerk van Etten van die van Marters (Princenhage) werd afgescheiden (*licet nobilis vir Henricus quondam dominus de Breda et investitus ecclesiae de Gilse . . . . dictam ecclesiam seu appendicium de Ettene . . . . per se parochiam esse impetraverit*).¹² Daar nu Raso tussen zichzelf en genoemde Hendrik nog zijn voorganger Arnoud van Leuven (1268–1281) laat optreden en Etten reeds in 1261 een investitus had, moet de bedoelde verheffing van Etten tot zelfstandige parochie zijn bewerkt door Hendrik IV, heer van Breda (1246–1254), niet door diens zoons Hendrik V, die in 1268 op 18-jarige leeftijd overleed. Naar het voorbeeld van Habets, Juten en Merkelbach van Enkhuizen¹³ heb ik dan ook in mijn recente geschiedenis der oudste heren van Breda als een feit medegedeeld, dat Hendrik IV van Breda

(1246–1254) investitus van Gilze is geweest.¹⁴ Ik kon dat des te geruster doen, omdat mij intussen was gebleken, dat deze Hendrik IV in 1249 kanunnik der kathedraal van Luik heet en derhalve een geestelijke was, wel geen priester, maar toch een clericus (met lagere wijdingen).¹⁵

Van genoemde oorkonde van 1299 bestaat ook een uitgave door Franquinet,¹⁶ maar daarin vindt men de meervoudsvorm *impetraverint* in plaats van de enkelvoudsvorm *impetraverit*. Dat verschil van één letter (n) is van kapitaal belang. Mocht de lezing *impetraverint* juist zijn, dan zou men Hendrik van Breda en de investitus van Gilze als twee verschillende personen moeten beschouwen. De uitgave van Franquinet is echter gedesavoueed en ingetrokken; Habets heeft ze overgedaan en voortgezet en daarbij een aantal fouten van Franquinet verbeterd, o.a. *impetraverint* veranderd in *impetraverit*. Terecht, want niet alleen alle oudere gedrukte uitgaven, maar ook alle bewaarde afschriften (o.a. drie in Maastricht) hebben hier de enkelvoudsvorm. Volstrekt zeker is de lezing niet, want het originele charter is verloren en de syntaxis van de tekst is verward, maar bij de eensluidendheid der oude afschriften is het verantwoord, de enkelvoudsvorm *impetraverit* te handhaven.

Hendrik IV van Breda was dus investitus van Gilze. In 1246 werd hij heer van Breda, in 1249 heet hij nog kanunnik van Luik, in 1250 trad hij in het huwelijk. Aan zijn pastoraat van Gilze moet uiterlijk in 1250 een einde zijn gekomen, denkelijk al in 1246. Aan de vereisten voor het pastoraat voldeed Hendrik allerminst, evenmin als zijn opvolger Oysto (Otto) van Born. Men was op dit gebied destijds nog niet veel-eisend, zeker niet ten opzichte van adellijke heren. Pas in 1265 werd, zoals wij zagen, overeengekomen, dat de investitus van Gilze bij zijn ambtsaanvaarding de bepalingen van het gemene recht moest bezweren. Vóór dat jaar waren de pastoors van Gilze geen priesters; de voorbeelden van Hendrik van Breda en zijn opvolger Oysto van Born, die ter kruisvaart toog, bewijzen het.

Het was heel gewoon, dat jongere zoons, die hun vader niet in de regering konden opvolgen, lagere wijdingen ontvingen en met kerkelijke beneficies werden uitgedost. Het kwam zelfs voor, dat zulke adellijke clerici om een of andere reden (bijvoorbeeld het vooroverlijden van hun oudste broer) toch in de heerlijkheid opvolgden. Twee verwanten in

vrouwelijke lijn van de heer van Born zagen wij investitus worden respectievelijk van Gilze en van Geertruidenberg. In 1276 vindt men in diezelfde familie een *Thyris le cleric de Borne*, in de slag bij Woeringen (1288) wordt door de Brabanders krijgsgevangen gemaakt een *pape Otto van Borne*, broer van Oysto, heer van Born.¹⁷ Ook Gozewijn, Oysto's voorganger als heer van Born, moet een clericus zijn geweest, omdat hij het dubbele predicaat *dominus* (heer) voerde.¹⁸ Hendrik IV van Breda was als clericus en bezitter van kerkelijke beneficies heus geen uitzondering.

Uit het feit, dat Hendrik IV van Breda voor de geestelijke stand werd bestemd, volgt, dat men niet verwachtte, dat hij ooit in de heerlijkheid Breda zou opvolgen. Ook het eerste optreden van Hendrik als heer van Breda in 1246 wijst er op, dat zijn opvolging volkomen onverwacht kwam. Zijn aanstelling tot pastoor van Gilze moet Hendrik te danken hebben gehad aan de voordracht van Hildegondis van Born en Wassenberg, die van 1231 tot 1266 abdis van Thorn was. Heeft Hildegondis, haar familieleden speciaal bevoordelend, met twee aanverwanten van het huis Born ook Hendrik van Breda laten delen in het Bredaas bezit van Thorn? Mocht dit zo zijn, er zou wellicht een nieuw spoor gevonden zijn dat zou kunnen leiden tot opheldering van het probleem der afstamming van Hendrik IV van Breda. Men moet niet bang zijn, voor Hendrik IV een Maaslandse moeder aan te nemen, zoals ik heb gedaan, omdat het Bredase huis in het verleden aan vele Maaslandse geslachten, zelfs aan dat der hertogen van Limburg, was geparenteerd geraakt.

Toch geloof ik, dat de diepste grond van Hendrik's optreden in Gilze ergens anders ligt en eerder gezocht moet worden in aloude aanspraken van de heren van Breda op het Thorns bezit in hun land of aloude strijd daarover met Thorn. De enige daad, die wij van Hendrik als pastoor van Gilze kennen, is dat hij Etten als afzonderlijke parochie losmaakte van Princenhage. Daardoor verwierf hij het patronaat over de kerk van Etten (zijn opvolger heeft dit nog uitgeoefend) en ook een deel van de tiend van Etten (die eerst in 1277 aan Thorn werd gerestitueerd).¹⁹ Hij was kennelijk uit op vergroting van de Bredase macht over het Thorns bezit in zijn land. Hij zal niet de eerste van zijn geslacht zijn geweest, die deze politiek voerde.

In dit verband lijkt van belang de oorkonde van 1262, volgens welke magister Renerus, vicaris-generaal van het bisdom Luik, bevonden had, dat de tienden van de kerk van Gilze en van haar bijkerken in lang verleden tijden, die men zich nauwelijks nog kon herinneren, door zekere edele heren van Breda (*a tempore quo vix est memoria per quosdam nobiles de Breda*) aan de abdij Thorn waren ontvreemd; Renerus had bewerkt, dat de bisschop de tienden aan Thorn had gerestitueerd, en daardoor was de abdis nu in staat, aan de aftredende investitus Oysto een levenslange lijfrente toe te kennen. Het is des te nuttiger, deze oorkonde in herinnering te brengen, omdat alleen Franquinet haar volledig heeft afgedrukt, Habets de geciteerde passage heeft overgeslagen en Cerutti alleen een regest geeft.²⁰ Aangezien Renerus in 1261 vicaris-generaal werd, heeft de restitutie der tienden plaats gehad in de jaren 1261–1262. Dat wil zeggen, dat de onrechtmatige bezitters het bisschoppelijk bevel tot restitutie onmiddellijk hebben opgevolgd. Uit een latere oorkonde is af te leiden, dat Thorn de grote tienden van Princenhage, Etten en Sprundel pas sedert 1271 in vrede bezat.²¹

Onder die *quosdam nobiles de Breda* zijn heren van Breda te verstaan; deze immers droegen de geslachtsnaam Breda en buiten hen waren er in het land, zeker in het gebied van de moederkerk Gilze, nog geen geboren edelen. De aanduiding moet zo worden begrepen, dat verschillende heren achtereenvolgende tienden van Thorn onrechtmatig hadden bezeten en dat deze toestand al sinds mensenheugenis bestond, d.w.z. sedert omstreeks 1200.²² Dat deze schatting van de tijd juist is, wordt zijdelings nog bewezen door het feit, dat omstreeks 1200 ook de Tongerlose tiend van het naburige Alphen in handen van een leek was.²³

De bisschoppen van Luik, bijgestaan door hun vertegenwoordigers als een vicaris-generaal Renerus en een deken van Hilvarenbeek, Jacobus, hebben de gehele 13e eeuw nodig gehad om aan deze onrechtmatige toestand een definitief en volledig einde te maken. De eerste successen lijkt Thorn behaald te hebben omstreeks 1234–1235, te oordelen naar de verdeling, die de abdis dan treft inzake haar Bredaas bezit. De omstandigheden waren gunstig, want Breda had in 1232 de nederlaag geleden in de strijd tegen de hertog van Brabant, de opvolging was onzeker en in 1235 verdween de jonge Hendrik op duistere wijze van

het toneel. Ik vraag mij af, of Breda toen in een principiële restitutie aan Thorn heeft berust op voorwaarde, dat kanunnik Hendrik van Breda zou worden begiftigd met het pastoraat van Gilze.

Volgens de gegeven uitleg van de oorkonde van 1262 moet het Thorns bezit in de streek al ontvreemd geweest zijn omstreeks 1200, dat wil zeggen tijdens de regering van Godfried II van Breda (ca. 1190–1216/17). En wie weet hoeveel vroeger reeds? Het lag nogal voor de hand, dat de heren van Breda zich beschouwden als een soort voogdheren van Gilze, zolang de hervorming van Paus Gregorius VII nog niet volledig haar beslag had gekregen, hetgeen in het bisdom Luik later gebeurde dan in het bisdom Kamerijk en in Frankrijk. Wellicht beschouwden zij zich als erfbezitters en is Hendrik IV van Breda niet de eerste kanunnik van zijn familie geweest, die Gilze als een soort apanage ontving.

Het was een veel voorkomende toestand. Naar stricte rechtstitels hoeft men daarbij niet te zoeken. Wel trekt het de aandacht, dat Godfried II de eerste heer van Breda was, die het zuidelijk deel van het zogenaamde graafschap Strijen van de hertog van Brabant in leen ontving (ca. 1198) en dat in de valse stichtingsoorkonde van 992 de stichteres van Thorn, vrouwe van Gilze, wordt voorgesteld als een gravin van Strijen. Het is echter onzeker, of die oorkonde al vóór 1219 werd vervalst, zoals Habets meende; daarmee ook onzeker, of Godfried II zich reeds bewust als een rechtsoptolger der legendarische graven van Strijen heeft gevoeld. Laten wij dus de Strijen-constructie rusten.

Wel is mogelijk, dat de eerste heren van Breda zich natuurlijke bezitters van Gilze hebben gevoeld als rechtsoptolgers van graaf Ansfried en zijn echtgenote Hereswit, vrouwe van Gilze. Er is wel eens verondersteld, dat Ansfried zijn bezit in deze streek aan de keizer zou hebben gegeven, die daaruit het markgraafschap Antwerpen vormde.²⁴ Is het Thornse Gilze diezelfde weg gegaan? en heeft Thorn alleen de kerk en enige grondheerlijkheid behouden? Heeft de eerste sterkte in of bij Breda wellicht een rol gespeeld in het markgrafelijk verdedigingsstelsel?

Het zijn slechts vragen, doch vragen die ik mij onwillekeurig heb gesteld naar aanleiding van de oorkonde van 1007, waarbij koning Hendrik II de abdij Thorn bevestigt in het bezit der kerken van *Britte*, Hemert en Avezaat.²⁵ Met die kerk van *Britte* heeft men nooit goed

raad geweten, omdat zo vroeg geen kerk van Bree of Breda als bezit van Thorn bekend is. Maar wel bezat Thorn al in 1007 de villa Gilze in het latere land van Breda. Zou het mogelijk zijn, dat met *Britte* in de oorkonde van 1007 Gilze bedoeld is? of juist gezegd, dat *Britte* daarin de keizerlijke benaming is voor het district Gilze van Ansfried-Hereswit en Thorn? Er zijn trouwens ook anderszins aanwijzingen die ervoor pleiten, dat Breda een streeknaam is geweest alvorens de naam van een burcht en van een stad te worden.

De veronderstelling is rijk aan perspectieven, zowel voor de oorsprong der sterkte Breda als voor de verklaring van de taaie greep der heren van Breda op het Thornse Gilze. Een bezwaar is, dat de parochie Breda, voor zover bekend, nooit een dochterkerk van Gilze is geweest. Hiertegenover staat, dat de parochie Breda, afgezien van een wig land aan de oostelijke oever der Mark, aan alle zijden door gebied van de moederparochie Gilze werd omgeven en ongeveer in het midden van dit Thornse district was gelegen, zodat het daaruit wel zou kunnen zijn losgemaakt²⁶. De parochie Gilze, is omstreeks 1000 zeker groter geweest dan zij later was. Chaam bijvoorbeeld lag in de 13e eeuw nog onder de parochie Gilze, maar blijkt in 1462 tot de parochie Alphen te behoren.²⁷

AANTEKENINGEN

¹ MGH. SS., III, 777.

² Jos. Habets, De archieven van het Kapittel der hoogadellijke Rijksabdij Thorn, I ('s-Gravenhage 1892), no. 3 (992). Volgens Habets zou het stuk naar de inhoud echt zijn, alleen naar de vorm verunrecht door toevoeging van een getuigenlijst op zijn laatst tegen 1219; zie zijn uiteenzetting in: Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, 3e reeks, deel III (Amsterdam 1887), blz. 36-66. Veel strenger oordeelde P. J. Blok, in: Nederlandsch Archievenblad, 1892-1893, blz. 29-36. Volgens Blok zou het stuk radicaal, ook naar de inhoud, onecht zijn en wellicht pas tijdens de Tachtigjarige Oorlog zijn gefabriceerd.

³ F. F. X. Cerutti, Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda, I (Utrecht 1956), no. 21 (z.j.); de hierbij getroffen regeling ging in 1234 in.

⁴ Habets, o.c., I, no. 15 (1235). *Miraeus-Foppens, Opera diplomatica*, III, 855 (1235), volledige tekst.

⁵ J. Laenen, *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines. Les institutions*. Bruxelles 1924. pp. 369-387.

⁶ Habets, o.c., I, no. 26 (1261). Cerutti, o.c., I, no. 34 (1261).

⁷ Habets, o.c., I, nos. 32 (1263), 61 (1282), 65 (1286), 72 (1288).

Consanguineus van de heer van Born heet hij in no. 61 (1282). Te onder-

- scheiden van de gelijktijdige Oysto of Otto, heer van Born, die zijn borg was en voor hem zegelde. De toenaam van Thorn dankte hij wel aan het feit, dat hij van de abdij Thorn het goed Koevoort in beneficie had. In no. 72 (1288) heet hij meer voluit: Oysto de Thoren dictus de Covorde.
- ⁸ Hildegondis bijgenaamd van Wassenberg was abdis van Thorn over de jaren 1231-1266. Enige oude catalogi noemen haar van Borne; zie: Habets, o.c., Inleiding, p. LVIII. Volgens Butkens, *Trophées*, II, 311, was zij een dochter van de Gerard, heer van Born en Wassenberg, die in 1225 overleed. Wassenberg was een apanage van een der jongere zoons van de hertog van Limburg. Evenwel, volgens S. P. Ernst (*Histoire du Limbourg*, III, 407 ss.), waren de huizen van Born en van Wassenberg in die tijd onderscheiden.
- ⁹ Habets, o.c., I, no. 58 (1282). Hij leefde nog in 1310 (*ibidem*, no. 113). Zijn zegel vertoont een korenhalm met vijf aren. De heren van Born zegelden met drie kepers. De uitdrukking *consanguineus* wijst op verwantschap in vrouwelijke lijn.
- ¹⁰ Habets, o.c., I, no. 35 (1265). Cerutti, o.c., I, no. 37 (1265).
- ¹¹ G. C. A. Juten, *De parochiën van het Bisdom van Breda*. Dekenaat Breda (Bergen op Zoom 1935). afl. 2: Princenhage, blz. 37. G. C. A. Juten, *Consilium de Beke* (Bergen op Zoom z.j.; overdruk uit *Taxandria*, jaargangen 27-30), blz. 97. Dat Jacobus, investitus van Gilze, dezelfde is als Jacobus, investitus van Princenhage, is meer dan een vermoeden; het is een feit, blijkend uit Cerutti, o.c., I, no. 86 (1299), uit welke oorkonde bovendien blijkt, dat Jacobus ook deken van het dekenaat Hilvarenbeek was.
- ¹² Habets, o.c., I, no. 80 (1299). Cerutti, o.c., I, no. 86 (1299).
- ¹³ Habets, o.c., I, register i.v. Gilze: pastoor Hendrik van Breda. G. C. A. Juten, *De parochiën, Princenhage*, blz. 7. L. Merkelbach van Enkhuizen, *Geschiedenis van de gemeente Ginneken en Bavel* (Utrecht 1941), blz. 27-28.
- ¹⁴ P. C. Boeren, *De heren van Breda en Schoten ca. 1100-1281* (Leiden 1965), blz. 195.
- ¹⁵ Elie Berger, *Les registres d'Innocent IV*, II (Paris 1887), no. 4549 (17 mei 1249).
- ¹⁶ G. D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de adellijke abdij Thorn, 1e aflevering* (Maastricht 1881), no. 54 (9 april 1299). Meer dan deze eerste aflevering is nooit verschenen. Cerutti, o.c., I, no. 86, geeft van bedoelde oorkonde slechts een regist.
- ¹⁷ S. P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, III, 412.
- ¹⁸ S. P. Ernst, *Histoire du Limbourg*, VI, 31 (1275): *Domini Gosuini Domini de Borne*. Ook Hendrik IV van Breda heeft als clericus en als heer van Breda de dubbele titel *dominus* gevoerd.
- ¹⁹ Butkens, *Trophées de Brabant*, I, *Preuves*, 218 (1277): Arnoud van Leuven verkoopt aan de abdis van Thorn *integram decimam* in Etten. Dit moet wel een gecamoufleerde restitutie zijn, tegen vergoeding.
- ²⁰ Franquinet, o.c., no. 16. Habets, o.c., I, no. 29. Cerutti, o.c., I, no. 35 (10 oct. 1262). Nog wordt hier gereleveerd, dat de bisschop van Luik de kerk van Gilze en haar dochterkerken aan Thorn heeft geïncorporeerd. Dit is wel te verstaan als een bevestiging of herstel van een oudere incorporatie, aangezien Gilze reeds vóór die tijd een investitus had.
- ²¹ Zie de berekening bij Merkelbach van Enkhuizen, o.c., blz. 29. Een acte uit 1271 van die strekking is echter niet te vinden. De tiend van Etten werd pas in 1277 teruggegeven (zie aantekening 19).
- ²² Merkelbach van Enkhuizen, o.c., blz. 25-26, denkt hierbij aan Egidius van Breda (1227-1235/9) en Godfried IV van Breda (1239-1246). Deze personen

- hebben inderdaad onrechtmatig Thornse tienden bezeten, maar hun gezamenlijke regeringstijd had niet de duur van een mensenheugenis, waaronder men toch toen ook al een tijd van zowat zestig jaar verstond.
- ²³ A. Erens, Oorkonden van Tongerlo I, nos. 47 en 49 (12e eeuw): een dominus Gisilbertus qui cognominatur decanus en zijn zoons bezitten de tiend van Alphen en beschouwen ze als hun erfgoed. In 1212 gaf Winrick van Alphen de grote en kleine tiend van Alphen aan Tongerlo terug; zie: Erens, o.c., no. 65 (1212).
- ²⁴ J. Dhondt, Proloog van de Brabantse geschiedenis. Bergen op Zoom 1952. blz. 30.
- ²⁵ M. Gysseling en A. Koch, Diplomata Belgica (Brussel 1950), no. 221 (1007).
- ²⁶ Geschiedenis van Breda, I (Tilburg 1952), blz. 125-126. De parochiekerk van Breda wordt voor het eerst vermeld in 1269. Zij stond op eigen grond van de heer, naast zijn woning, en het patronaat behoorde aan de heer. De heer was dus de stichter van de kerk. Maar hoe werd die kerk parochiekerk?
- ²⁷ Juten, Consilium de Beke, p. 53.